

שיעורי סיכום וחזרה הלי עירובין

שיעור 2- הגדרת כרמלית ומקום פטור (סי' שמה סעי' יד - יט)

א. הגדרת כרמלית

אחרי שהגדרנו את שתי הרשויות הראשונות- רשות היחיד ורשות הרבים, אנו מגיעים לרשות השלישית, כרמלית. האמת היא שלפי הסדר הפשוט היא הייתה צריכה להיות אחרונה, אחרי מקום פטור. כי היא הרשות היחידה שאינה מדאורייתא. מדאורייתא יש בעצם רק שתי רשויות- רשות היחיד ורשות הרבים. מה שלא נכנס להגדרות של אחת משתיים הוא מבחינת הדינים דאורייתא ריק, אין לו דינים מיוחדים. מדרבנן עשו סייג לתורה ולקחו חלק מהמקומות האלה שאינם לא רשות הרבים ולא רשות היחיד והגדירו אותם ככרמלית. לכן היא הרשות השלישית ולא האחרונה, כי למרות שהיא מדרבנן בעוד האחרות מדאורייתא, הרי שלה יש דינים בניגוד לאחרונה שאין לה דינים מיוחדים והלכות.

ועל פי ההקדמה הזאת מובן שהגדרת כרמלית היא שלילית מצד אחד וחיובית מצד שני. שלילית ביחס לרשות היחיד ורשות הרבים- אין לה תנאים שיגדירו אותה כאחת משניהם, ומאידך היא חיובית ביחס למקום פטור- כלומר צריך להבין ולהגדיר מה מבדיל אותה ממקום פטור ומדוע החמירו בה יותר ממנו.

צריך להדגיש, שאנו עוסקים כרגע בסוג אחד של כרמלית- רשות שהייתה מקום פטור והחמירו עליה חכמים להיות כרמלית. יש עוד סוג, מקום שהיה רשות היחיד והחמירו עליו חכמים והוסיפו לו דינים של כרמלית. בסוג הזה של כרמלית נעסוק בסימן הבא, סימן שמו.

ההגדרה השלילית, ביחס לרשות היחיד והרבים, באה לידי ביטוי כבר בשם של הרשות- כרמלית. בירושלמי (שבת פ"א ה' א) נאמר: "כרמלית- תני רבי חייא כרמל רך מלא אינו לא לח ולא יבש אלא בינוני. והכא אינה לא רה"ר ולא רה"י אלא כרמלית".

כפי שאומרת הברייתא (שבת ו א): "אבל ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית אינה לא כרשות הרבים ולא כרשות היחיד".

ופירש רש"י: "אינן לא כרשות היחיד - משום דדמיא לרשות הרבים, דאין להם מחיצות. ולא כרשות הרבים - דאינן דומין לדגלי מדבר, דלאו להילוכא דרבים עבידי".

לרש"י עצמו יש הסבר אחר לשם כרמלית. במסכת שבת (ג ב) הוא מפרש: כרמלית - לשון יערו וכרמלו, שאינו לא הילוך תמיד לרבים, ולא תשמיש רשות היחיד".

הסבר שלישי לשם כרמלית כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (שבת פ"א מ"א): "ונקראת כרמלית שהיא דומה לאשה אלמנה שאינה בתולה ולא אשת איש, כך רשות זו אינה רשות הרבים ולא נשלמו בה תנאי רשות היחיד, ויהיה עיקר השם כארמלית"¹.

בין כך ובין כך, עולה שההגדרה הבסיסית של כרמלית היא שאינה לא כרשות היחיד ולא כרשות הרבים.

ההגדרה החיובית, זו שבאה לבדל את הכרמלית ממקום פטור קשורה לגודל של הרשות. מאחר ומהותה של הרשות הזו היא להרחיק מאיסור - כפי שכתב רש"י (שבת ו א רשד"ה אין נושאת ונותנת בתוכן): "אין מטלטלין בהן אלא בתוך ארבע, משום דדומין לרשות הרבים, וגזרו בהן רבנן אטו רשות הרבים" - צריך שיהיה לה דימיון קצת לרשות הרבים.

ולכן צריך שיעור לרשות זו. במסכת שבת (ז א): "אמר רבה דבי רב שילא, כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: אין כרמלית פחותה מארבעה". ופחות משיעור ארבעה טפחים זה מקום פטור.

ומאידך, יש לכרמלית גבול וזה חזרה להגדרה שלילית. שם בהמשך הגמרא: "ואמר רב ששת: ותופסת עד עשרה". כלומר, מעל עשרה טפחים אינה כרמלית.

הראשונים חלוקים מה הפירוש מעל עשרה, מה יש שם? ומתוך מחלוקתם יוצא שהם חולקים גם בהגדרת גודל כרמלית, האם תכן כרמלית שהיא פחות מארבעה טפחים.

רש"י (ד"ה דעד עשרה) מסביר שהגמרא מדברת מעל עשרה בדבר שאינו מסוים, כלומר דבר שאין לו הגדרה עצמית - לדוגמא: זרק דבילה ונדבקה לצד הכותל העובד בכרמלית למעלה מעשרה טפחים. או שהחפץ הגיע אל הכרמלית (שרחבה ארבעה ונמוכה מעשרה) מהאוויר למעלה מגובה עשרה, שהגיע ממקום פטור, אז דינו יהיה כאילו הוא מונח במקום פטור. אבל למעלה מעשרה במקום מסוים - כלומר שיש לו הגדרה עצמית כגון על גבי הכותל (ולא בצדו), אי אפשר שעל זה דיברה הגמרא. כי אם יש בו ארבעה טפחים והוא גבוה מעשרה הרי הוא רשות היחיד. ואם אין לו ארבעה טפחים הרי כשהוא פחות מעשרה אינו כרמלית, ומדוע ביותר מעשרה יהיה? ואם תאמר שאף בפחות מעשרה הוא כרמלית, זה קשה, כי יוצא שדין כרמלית חמור מדין רשות הרבים, שבמקרה בו יש עמוד נמוך מעשרה וקטן משלשה ברשות הרבים הוא מקום פטור ובכרמלית יהיה דינו כרמלית ולא מקום פטור? והרי בשלב זה הגמרא עוסקת בקולי כרמלית לעומת רה"ר.

אך הר"ן (ב ב מדפ"ר ד"ה כי אתא) כתב שיש מפרשים שאף פחות מארבעה טפחים, כל שעומד בכרמלית נידון כמוה, כי מצא מין את מינו וניעור. וממילא הגמרא יכולה לדבר גם על זה, ולהסביר שמעל עשרה טפחים אינה כרמלית גם בדבר מסוים שאין בו ארבעה טפחים על ארבעה טפחים.

והבית יוסף (סעי' יח) אומר שהגהות מיימון (פט"ו מהל' שבת אות ד) סובר כדעת הר"ן. ושאפשר לפרש כך גם את שיטת הרמב"ם לגבי דין בור העומד בכרמלית שנעסוק בו בהמשך.

¹ החת"ס בחידושים עומד על כך שלירושלמי ולתוס' ההגדרה היא חיובית, יש לכרמלית גם כח רשות היחיד וגם כח רשות הרבים, ואילו לרמב"ם היא שלילית אין לכרמלית לא כח רשות היחיד ולא כח רשות הרבים. ובה מביא את הגמרא בדף ז, אטו כולהו לאו כרמלית נינהו? כלומר שאין בהם כח רשות היחיד ורשות הרבים. ומתוצאת הגמרא דאתי לאטו קרן זוית שיש בה גם כח רשות היחיד וגם כח רשות הרבים.

המשנה ברורה (ס"ק סו) מחדד את הדברים. השו"ע (סעי' טז) פסק שגג שבולט מעבר לכתלי הבית הוא כרמלית. וקשה, הרי זה למעלה מעשרה? אלא מסביר המשנה ברורה, שכל מה שאמרנו שכרמלית תופסת עד עשרה, הפירוש הוא כשהכרמלית מתחילה ממקום נמוך, מהקרקע, אז אורה תופס עד עשרה. אבל לא שלא יכול להיות במציאות כרמלית גבוהה מעשרה. וכגון בגג הנ"ל, שהגדרתו ככרמלית נובעת מזה שהוא רחב יותר מארבעה ואין לו מחיצות וגם אין בו הילוך לרבים. מאידך, מביא המשנה ברורה שלדעת האליה רבא והגר"א (ולדעת הגר"א זוהי שיטת תוס', רמב"ם ורשב"א, ובשער הציון ס"ק סח כתב שלמעשה גם השו"ע חזר בו ופסק כך) אין כרמלית כלל למעלה מעשרה, וגג זה הוא מקום פטור.

ב. דוגמאות לכרמלית שהובאו בסימן

אחרי שהגדרנו מהי כרמלית, נלמד את הדוגמאות שהובאו בסימן שלנו. ויש תשע עשרה דוגמאות: רשות הרבים מקורה, מדבר או יער והדרכים המפולשים אליהם, ים, בקעה, אסטוונית, אצטבא, בין העמודים ברה"ר, קרן זוית סמוכה לרה"ר, דבר מוקף מחיצות פחות מעשרה, תל, חריץ, בית שאין תוכו עשרה, גג, בור העומד בכרמלית, נהר, רקק מים ברה"ר, עמוד שנעץ בראשו יתדות, גמא ברשות הרבים.

1. רשות הרבים מקורה - במסכת שבת (צח א): "אמר רב שמואל בר יהודה המעביר ארבע אמות ברשות הרבים מקורה פטור לפי שאינו כדגלי מדבר". הרמב"ם (בפי"ד מהל' שבת הל' א) והשו"ע פסקו זאת להלכה. זה מתאים להגדרה השלילית - זה לא רשות הרבים. וזה לא מקום פטור כי זה מקום גדול ורחב.

2. מדבר או יער והדרכים המפולשים אליהם - הרמב"ם (פי"ד מהל' שבת הל' א) כתב: "איזו היא רה"ר מדברות ויערים ושווקים ודרכים המפולשין להן". והמגיד משנה תמה עליו מהגמרא במסכת שבת (ו א) שם אמר אביי שהמדבר נחשב רשות הרבים רק בזמן שישראל היו בו, אבל בזמן הזה המדבר אינו רשות הרבים אלא כרמלית. והטעם, שאין בו הילוך לרבים (רש"י שם).

המגיד משנה שם כתב שכדעתו כתבו רש"י והרשב"א. לכן מדבר, יער והדרכים המובילים אליהם כולם נחשבים כרמלית.

3. ים - הדוגמא הראשונה שהברייתא מביאה לכרמלית היא ים. איך ים נכנס להגדרות של כרמלית? הוא לא רשות הרבים כי אין בו הילוך לרבים. והוא לא רשות היחיד כי אין לו מחיצות. ואף על פי שבסעיף יא למדנו שבור שיש בו שיעור רה"י והוא מלא מים הרי הוא רשות היחיד כי מים לא מבטלים מחיצות, והרי הים הוא בור גדול ויש לו מחיצות ומדוע לא יחשב לרשות היחיד?

שתי תשובות בדבר - הריטב"א (עירובין כב ב) כותב: "וק"ל מכל מקום עד אימתי יהא מרוחקות שיהו חשובות מחיצות לשויה רשות היחיד, דהא אמרינן דקרפף יותר מבית סאתים שהוקף אפילו

שלא לדירה רשות היחיד הוא מן התורה וכמה יהא שיעור אותו יותר מבית סאתים?" והוא עונה בשם הרמב"ן: "דהיינו כל שרואה עצמו תוך המחיצות דאע"ג דלגבי שבת לא בעינן מחיצות הניכרות לדירתו כדאיתא בפרק קמא דסוכה אפילו הכי בעינן שיראה עצמו תוך מחיצות" מה פירוש שיראה עצמו תוך המחיצות? איני יודע ואין זה העניין בשיעור שלנו, אלא בשיעור עיון. אך על כל פנים ברור שבים המחיצות מרוחקות זו מזו בשיעור מספיק כדי שיחשב לכרמלית ולא לרה"י. והמשנה ברורה (ס"ק מח) מביא את זה בשם המאירי.

תשובה שניה- המגן אברהם (ס"ק יד), שהמחיצות של הים לא נחשבות מחיצות כי מצוי שאין בהם בתחילתם שיפוע של עשרה טפחים גובה בארע אמות רוחב.

*גומא שבים: המגן אברהם (שם) כתב גם שאם יש בים גומא שיש לה שיעור רה"י, עומק עשרה ורוחב ארבעה על ארבעה, הזורק לתוכה חייב כי היא רשות היחיד. המקור של הדברים הוא הרא"ם. והמגן אברהם סובר שמדרבנן יש לזה דין כרמלית. והביאור הלכה (ד"ה כגון) הביא את זה.

*מהי הכרמלית בים: כאמור לעיל כרמלית תופסת עד עשרה. האמוראים (שבת ק ב) חולקים מהיכן בים מחשבים כרמלית- לדעת רב הונא מחשבים כרמלית מקרקעית הים וממילא האויר שעל פני הים הוא מקום פטור כי הוא מעל עשרה. לדעת רב חסדא ורבה בר רב הונא מחשבים כרמלית מגובה פני הים, ולכן עד עשרה טפחים מעל המים נחשב כרמלית. הראשונים (רי"ף, רמב"ם ורא"ש) פוסקים כרב חסדא ורבה בר רב הונא שמחשבים מגובה פני הים וכך פסק השו"ע בסעיף יח.

4. בקעה- הדוגמא השניה בברייתא בשבת היא בקעה. רש"י מפרש: בקעה היא שדות הרבה. ואף על פי שאינה מוקפת מחיצות הרי אינה מקום הילוך לרבים.

5. אסטוונית- הדוגמא השלישית בברייתא היא אסטוונית. ומפרש רש"י: "שלפני החנויות שיושבים שם סוחרים". וגם זה לא מקום הילוך לרבים. ויש בה תנאי, שתהיה רחבה לפחות ארבעה טפחים וגובהה בין שלשה טפחים לעשרה טפחים (ב"י ומשנה ברורה ס"ק נא)

6. אצטבא- במסכת שבת (ז א) נחלקו רבי יוחנן ורב יהודה לגבי עמודים שברשות הרבים. הגמרא שם אומרת ששניהם מודים שאצטבא היא כרמלית. ואצטבא היא המקום על מניחים את הסחורה, או שעליו יושבים הסוחרים. ויש בה תנאי שתהיה רחבה לפחות ארבעה טפחים וגובהה בין שלשה טפחים לעשרה טפחים (שו"ע סעי' יד על פי רש"י בשבת ז א).

7. בין העמודים ברשות הרבים- כפי שאמרנו במסכת שבת (ז א) נחלקו רבי יוחנן ורב יהודה מה הדין בין העמודים ברשות הרבים. המציאות המדוברת היא שיש רחבה שהיא רשות הרבים ויש בה עמודים שעליהם היו תולים הסוחרים את מרכולתם. לדעת רבי יוחנן השטח שבין העמודים הוא כרמלית, כי אינו מקום הילוך לרבים, לא נוח ללכת שם. לדעת רבי זירא בשם רב יהודה השטח בין העמודים הוא רשות הרבים, כי למעשה הרבים עוברים שם ונמצאים שם.

הראשונים חלוקים כמי הלכה. לדעת הרמב"ם (פי"ד מהל' שבת ה' ו) הלכה כרב יהודה. מאחר והוא בתרא לגבי רבי יוחנן ועוד שבברייתא לא הוזכר אלא אסטווינית שהיא סוג של אצטבא ולא הוזכר בין העמודים (מגיד משנה). מאידך לשיטת הר"ף (שבת ב ב), הרשב"א (בעבודת הקדש שער ג א ובחידושו שבת ז א- והביאו המגיד משנה שם) והרא"ש (סי' ט) הלכה כרבי יוחנן. כי הכלל הוא שהלכה כרבי יוחנן לגבי רב ושמואל, והם היו רבותיו של רב יהודה ואם כן כל שכן שהלכה כרבי יוחנן לגביו. ועל הראייה מהברייתא הקשה הרשב"א שאילו היה כך היה לגמרא להקשות על רבי יוחנן מהברייתא ואם הגמרא לא ראתה להקשות ודאי שאין מזה קושיה.

להלכה- השו"ע לא הזכיר דין זה. המגן אברהם (ס"ק יב) למד מזה שדעתו כרמב"ם שזה רשות הרבים. מאידך העולת שבת הבין בשו"ע שפסק כשאר הראשונים שזה כרמלית. המשנה ברורה (ס"ק ג) כתב שלדעת רוב הפוסקים זה כרמלית.

8. קרן זוית סמוכה לרה"ר- גם זה במסכת שבת (ז א): "כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרשות הרבים. דאף על גב דזימנין דדחקי ביה רבים ועיילי לגוה, כיון דלא ניחא תשמישתיה - כי כרמלית דמי".

ורש"י כתב שני פירושים למושג קרן זוית הסמוכה לרה"ר. הראשון שרשות היחיד של פלוני נושקת לפינת רשות הרבים, ואותו פלוני הסיג מעט אחורה את רשותו והשאיר לבני רשות הרבים את נקודת ההשקה. אותה נקודה היא כרמלית כי אינה מוקפת לרשות היחיד ואין בה הילוך לרבים. ואע"פ שלפעמים יש בה רבים, הרי זו לא דרך המלך ואינה נוחה לשימוש ולכן היא כרמלית.

הפירוש השני של רש"י הוא שיש רשות היחיד שבוקעת לתוך רשות הרבים ויוצרת כעין משולש בצד רשות הרבים.

פירוש שלישי למושג קרן זוית סמוכה לרה"ר הוא פירוש הרמב"ם, שכפי שלמדנו כבר ואמרנו בשיעור הקודם לשיטתו שלש מחיצות זה כרמלית ולא רה"י (משא"כ לרוב הראשונים זה רשות היחיד) וכך הוא מפרש קרן זוית הסמוכה לרשות היחיד- מבוי שיש לו שלש מחיצות (פי"ד מהל' שבת ה' ד).

ובמסכת עירובין (צד א) הגמרא אומר שיש מחלוקת בין רבי אליעזר וחכמים בדין צידי רשות הרבים. לדעת חכמים אינם כרשות הרבים כי לא נוח להשתמש בהם. לדעת רבי אליעזר הם כרשות הרבים.

והלכה כרבי יוחנן וכחכמים.

השו"ע כתב סתם 'קרן זוית הסמוכה לרשות הרבים' ולא ביאר מהי. רמ"א הביא את ביאור הרמב"ם והמשנה ברורה (ס"ק נה) העיר שלרוב הראשונים זוהי רשות היחיד לעניין להתחייב. אבל לעניין היתר טלטול זו כרמלית (וזה הסוג השני של כרמלית שהזכרנו בתחילת השיעור, כרמלית להחמיר על רשות היחיד).

9. דבר מוקף מחיצות פחות מעשרה - הטור כתב שדבר המוקף מחיצות פחות מעשרה הוא כרמלית. הסיבה היא שאינו רשות היחיד כי המחיצות נמוכות מידי, ואינו רשות הרבים כי סוף סוף יש מחיצות ואין הרבים יכולים לילך שם. ודין זה נלמד מדין בית שאין בתוכו עשרה שיבואר להלן.

10. תל - כתב הרמב"ם (פי"ד מהל' שבת הל' ד): "איזו היא כרמלית תל שיש בו ארבעה על ארבעה או יתר על כן וגבהו משלשה ועד עשרה, שהכרמלית אינה תופשת אלא עד עשרה ואינה רחבה פחות מארבעה על ארבעה". והשו"ע הביא את זה בסעיף יד

11. חריץ - גם הדוגמא הזו הובאה שם ברמב"ם: "וכן חריץ שיש בו ארבעה על ארבעה או יתר על כן ועמוק משלשה עד עשרה". וגם בשו"ע שם.

12. בית שאין תוכו עשרה - במסכת שבת (ז ב): "אמר רב גידל אמר רב חייא בר יוסף אמר רב: בית שאין תוכו עשרה, וקריו משלימו לעשרה, על גגו - מותר לטלטל בכולו, בתוכו - אין מטלטלין בו אלא בארבע אמות. אמר אב"י: ואם חקק בו ארבעה על ארבעה והשלימו לעשרה - מותר לטלטל בכולו" [הביאור הלכה תמה על הרמב"ם שהשמיט דין זה אחר שהוא מפורש בגמרא].

כלומר, תוך הבית הזה שאין בו גובה עשרה בחלל נחשב כרמלית. מדוע? שני הסברים בראשונים: רש"י פירש שמאחר ומבפנים המחיצות אינם עשרה. ר"ח והר"ן (הביאם השער הציון ס"ק סה) מבארים שמכיון שאי אפשר להשתמש בפחות מעשרה הרי אין כאן מחיצות כלל.

ואם חקק בו והשלימו לעשרה, אמר אב"י שהוא רשות היחיד. ומבואר בראשונים ובבית יוסף שלא דוקא שחקק צמוד לדפנות אלא אפילו באמצע הבית רחוק מהדפנו כל שיש בו ארבעה טפחים על ארבעה טפחים כי הדפנות מיועדות רק לשמירה.

13. גג בולט - המשנה בעירובין (פ"ט מ"ב) אומרת: "גג גדול סמוך לקטן הגדול מותר והקטן אסור". והגמרא אומרת שמדובר בגג שניכרים מחיצותיו ולכן הוא נחשב לרשות היחיד. וביאר רש"י: "מיהו מחיצות ניכרות בעינין, שלא יהא גג בולט חוצה להם, דאי לא מינכרא לא אמרינן גוד אסיק, וגדול נמי אסור, דאין לו שום מחיצה וכל שאין לו מחיצות אינו רשות היחיד".

ועל פי זה כתב הרא"ש (עירובין פ"ט סי' ב) שהגגות בימיהם שראשיהם בלטו לרה"ר דינם היה כרמלית ואף על פי שאין לרבים שום שליטה ודריסה בגג, אינו רשות היחיד כי חסר לו את התנאי הבסיסי-מחיצות.

והשו"ע פסק כך בסעי' טז. הביאור הלכה הביא שלדעת התוס' (הביאם המגן אברהם בסי' שעד ס"ק ה) דין זה נכון רק במקרה בו הגג יתר על דפנות הבית ארבעה טפחים, לפי שאז לאותו חלק יתר יש דין כרמלית ומחמתו כל הגג מקבל דין כרמלית. אבל אם אין הגג יתר ארבעה טפחים הרי החלק היתר בטל לגבי הגג. אבל הביא הביאור הלכה שלרוב הראשונים אין הלכה כך כי צריך שיהיו המחיצות ניכרות וכל שאינן ניכרות לא הוי רשות היחיד ולכן אפילו משהו פוסל.

ואמנם כבר אמרנו לעיל כשעסקנו בהגרות שלדעת האליה רבא והגר"א (ולדעת הגר"א זוהי שיטת תוס', רמב"ם ורשב"א, ובשער הציון ס"ק סח כתב שלמעשה גם השו"ע חזר בו ופסק כך) אין כרמלית כלל למעלה מעשרה, וגג הוא מקום פטור.

וכן אם פתוח חלון לגג הגג הוא רשות היחיד ולא כרמלית כי נחשב כחורי רשות היחיד מאחר ואפשר להשתמש בו דרך רשות היחיד (שו"ע שם).

14. זיזים בולטים מן הכותל- דין זיזים כדין הגג שנזכר לעיל. כך כתב הרא"ש שם. והוסיף, שאע"פ שבירושלמי משמע שדין זיזין הוא כדין רשות היחיד ואע"פ שאין להם דפנות- מהבבלי עולה שזיזים הם כגג ונחשבים לכרמלית. וכך פסק השו"ע בסעי' טז. ואם חלון פתוח להם הם רשות היחיד כמו גג לעיל.

15. בור העומד בכרמלית- כתב הרמב"ם (פי"ד מהל' שבת ה' ו'): "בור שבכרמלית הרי הוא ככרמלית אפילו עמוק מאה אמה אם אין בו ארבעה". הרשב"א והמגיד משנה שואלים על הרמב"ם, מדוע לא יהיה זה מקום פטור, שהרי חריץ ברשות הרבים רחב פחות מארבעה ועמוק יותר משלשה ואפילו עד התהום הרי הוא מקום פטור, ומדוע כשהוא בכרמלית ישתנה דינו והיה כרמלית ולא מקום פטור? הבית יוסף (וגם בכסף משנה) עונה על זה שאפשר שהרמב"ם סובר שבכרמלית אין מושג של מקום פטור, כפי שסבר הר"ן (לעיל בהגדרת כרמלית בגבוה יותר מעשרה) שמצא מין את מינו וניעור. ומקום פטור הוא רק במקום שש בו רשות הרבים.

להלכה- רמ"א (סעי' יח) פסק את שיטת הרמב"ם, מאחר ופסק (בסעי' יט) את שיטת הר"ן, שאין מושג של מקום פטור בכרמלית.

16. נהר- המשנה ברורה (ס"ק מח) כתב שגם נהר נחשב כרמלית. וכפי שהזכרנו שני טעמים בים, מדוע לא מתחשבים במחיצות הוא הדין בנהר. אלא שבנהר יש תוספת, שיש לו שני מחיצות קרובות, ואף על פי כן מאחר והמחיצה השלישית והרביעית רחוקות מאד זו מזו הרי הוא כאין לו מחיצות.

17. רקק מים ברה"ר- רקק מים ברשות הרבים הוא רשות הרבים עד שיהיה בו רוחב ארבעה על ארבעה ועומק עשרה שאז נדון כים והוא כרמלית (רמב"ם שם ה' כד ומשנ"ב שם). ולדעת הפרי מגדים במקרה זה מדאורייתא הרקק הוא רשות היחיד ורק מדרבנן הוא כרמלית (כלומר כרמלית מהסוג השני- להחמיר על רשות היחיד) אבל בשער הציון חלק וכתב שלדעת המאירי אין זו רשות היחיד מדאורייתא כי המחיצות לא ניכרות.

18. עמוד שנעץ בראשו יתדות- כתב הרמב"ם (פי"ד מהל' שבת ה' ט): "עמוד ברה"ר גבוה עשרה ורחב ארבעה הרי זה רה"י, נעץ בגבהו יתד כל שהוא אפילו אינה גבוהה שלשה הואיל וראוי לתלות ביתד ולהשתמש בו הרי זה ממעטו ונעשה כרמלית, ואין מודדין לו אלא מן היתד ולמעלה, ואפילו

מלאהו כולו יתידות הרי זה ממעט גובהו, שהרי תולין באותן היתידות ומשתמשים בהן". הראב"ד בהשגות חלק עליו ולדעתו במקור הדין בגמרא מדובר על יתד שתלוי לעמוד מלמעלה ולא מן הצד כדמשמע מהרמב"ם.

הבית יוסף תמה על הטור שהשמיט את הדין הזה, ועשה בדיוק כמוהו והשמיט את הדין הזה מהשו"ע.

19. גמא ברשות הרבים - במסכת שבת (ח א) נחלקו רב יוסף ורבא בדין גמא שעומקה תשעה טפחים. לדעת רב יוסף היא רשות הרבים, כמו עמוד גבוה תשעה. לדעת רבא היא כרמלית כי תשמיש על ידי הדחק לא נחשב תשמיש. והרא"ש (שבת פ"א סי' טו) פסק כרבא. ולכן גומא עמוקה משלשה טפחים עד עשרה טפחים ורחבה ארבעה טפחים היא כרמלית. וכך פסק השו"ע בסעי' יא.

ג. הגדרת מקום פטור

הרשות האחרונה בארבע רשויות היא מקום פטור. וההגדרה שלה קלה מאד. כל מה שלא נכנס בהגדרות של הרשויות הקודמות.

כפי שכבר אמרנו, מדאורייתא יש רשות היחיד ורשות הרבים ומקום פטור, וחכמים החמירו על אופנים מסוימים של מקום פטור שיחשבו לרשות בפני עצמה עם דינים מיוחדים - כרמלית. כל מה שאין לו את התנאים של הרשויות הקודמות הרי הוא מקום פטור.

ולכן, צריך שיהיה גבוה משלשה כדי שלא יתבטל לרשות בה הוא נמצא. וצריך שיהיה רחב פחות מארבעה טפחים כדי שלא יהיה כרמלית.

אמנם, כל זה הוא דווקא ברשות הרבים אבל ברשות היחיד, מאחר והיא עולה עד הרקיע כל מה שבתוכה הוא רשות היחיד (מגיד משנה פ"ד מהל' שבת הל' ז). ואין מקום פטור ברה"י.

ובכרמלית כבר הזכרנו לעיל שזו מחלוקת בין הרמב"ם לרשב"א. לדעת הרמב"ם אין מקום פטור בכרמלית ולעת הרשב"א יש. רמ"א (סעי' יט) הביא את שתי השיטות ובמשנה ברורה (ס"ק פז) כתב שהאחרונים מצדדים כדעת הרמב"ם. ובביאור הלכה הסביר שזהו מפני שרמ"א כתב כמותו בסעי' יח. אבל זה לא פשוט כי בסי' שנה משמע שרמ"א לא הכריע בזה. ומלבד זאת, אומר הביאור הלכה, גם המאירי ורבנו ירוחם סוברים שיש מקום פטור אף בכרמלית. ולכן מסקנת הביאור הלכה: "במקום הדחק אפשר דיש להקל".

ד. דוגמאות למקום פטור בסימן

יש בסימן חמש דוגמאות למקום פטור: חריץ עמוק משלשה טפחים ואין בו ארבעה טפחים על ארבעה טפחים רוחב, מקום מוקף מחיצות גבוהות משלשה טפחים וביניהן פחות מארבע טפחים, עמוד ברה"י גבוה מעשרה טפחים ורחב פחות מארבעה טפחים, אויר למעלה מעשרה טפחים, שטח מוגבה ברה"י יותר מג טפחים גובה ופחות מארבעה טפחים על ארבעה טפחים רוחב.

1. חריץ עמוק משלשה טפחים ואין בו ארבעה טפחים על ארבעה טפחים רוחב- כתב הרמב"ם (פי"ד מב' שבת ה' ז): "איזה הוא מקום פטור, מקום שיש בו פחות מארבעה על ארבעה וגבהו שלשה עד לרקיע שכל פחות משלשה הרי הוא כארץ, אפילו קוצים וברקנים או גללים ברה"ר גבהו שלשה ואין רחבן ארבעה על ארבעה הרי הן מקום פטור, וכן חריץ שאין בו ארבעה על ארבעה ועומקו משלשה עד התהום". וכבר הזכרנו לעיל שלדעת הרמב"ם זה רק ברשות הרבים ולא בכרמלית ולדעת הרשב"א והר"ן אף בכרמלית הדין כן.

2. מקום מוקף מחיצות גבוהות משלשה טפחים וביניהן פחות מארבע טפחים- גם דין זה הוא מהרמב"ם שם. ומקורו ממסכת שבת (ח ב) שם נאמר שאסקופה היא מקום פטור, כי אין בה ארבעה על ארבעה. ואסקופה היא מוקפת מחיצות.

3. עמוד ברה"ר גבוה מעשרה טפחים ורחב פחות מארבעה טפחים- גם זה בגמרא מסכת שבת ז (ב) ובשו"ע סעי' י. ויש בזה פרט שכתב השו"ע: "אפילו יש בו מקום כדי לחוק להשלימו לארבעה". ופירש המשנה ברורה (ס"ק לח) שמדובר בעמוד שסמוך לכותל ממש ואפילו הכי לא אומרים שהוא חלק מהכותל ומצטרף אליו אלא הוא מקום פטור.

4. אויר למעלה מעשרה טפחים- דין זה מובא לאורך הסימן כמה פעמים ובעיקר בסעי' יב. (וכתב שער הציון ס"ק מח- "ונפקא מנה לאם הולך באויר רשות הרבים על הקורה התקוע מכתל לכתל וחפציו בידו").

5. שטח מוגבה ברה"ר יותר מג טפחים גובה ופחות מארבעה טפחים על ארבעה טפחים רוחב- בסעיף י בשו"ע והמקור הוא מהגמרא בשבת ז א).